

”Jag hatar ordet *privilegierad*”

Om att rota i elevers sociala bakgrund

Jan Einarsson

This article deals with identity and social class affiliation. The concept of class has become increasingly tabooed in recent decades, even though class differences have increased. The classes have acquired different characteristics, but most individuals, at least in certain situations, are aware of which class they belong to; it is an important part of their identity. The message is that we should therefore stop being anxious about “prying into pupils’ social backgrounds”. Pupils gladly talk about their class affiliation and about their lifestyle, although they may not be very willing to do so with their teachers. But teachers should be open to information about the pupils’ identity perception. Information of this kind is necessary to be able to empower the pupils. Being able to know about other people’s experiences without belittling them is a precondition for educating people for democracy.

I sin nyutkomna essäbok *Linjer mellan stjärnor – Om identitet* (2002) beskriver litteraturprofessorn Merete Mazzarella, Helsingfors, hur hon vid två tillfällen upplevt förlust av sin identitet. Den första gången var när hon med bryska ord tillsammans med utslagna människor blev utkörd från en sjaskig väntsal i Köpenhamn. Hon fylldes då av skam och tänkte: ”Sådär skulle de inte säga om de visste vem jag är” (s 9). Den andra gången var också när hon blev respektlöst tilltalad. Det var på en Finlandsbåt, hon hade förlorat sin väska och hade ingen biljett, inga pengar, inget ID-kort. Även den här gången fylldes hon av skam och tänkte: ”Sådär säger han bara för att han inte vet vem jag är”. Hon klarade sig ur knipan genom att lämna sin diamantring i pant. Den fick hon snart tillbaka:

Det var bara att slå en signal till rederiet och tala med någon i överordnad ställning, någon som inte dag efter dag (eller snarare natt efter natt) behövde ta ställning till om folk försöker luras eller inte, nån som talade ack så kultiverat och hörde att jag talade ack så kultiverat, nån som förmodligen i ordens allra mest konkreta bemärkelse visste vem jag är (s 11).

Hon analyserar de här två gångerna av upplevd identitetsförlust så här:

Jag [...] tvingades till medvetenhet om något jag annars sällan reflekterar över: min klasstillhörighet, det faktum att jag är – jo, jag hatar ordet, men det är antagligen det enda ord som duger i sammanhanget: privilegierad. Numera utgör min diamantring en påminnelse (s 31).

Den här artikeln ska handla just om identitet och klass. Jag ska försöka diskutera de privilegierades tabubeläggning av talet om – jo, jag hatar ordet: *underprivilegierade*. Vilka konsekvenser får tabubeläggningen för bland annat didaktisk forskning och för skolpraktik? Hur hanterar vi *sociot* i till exempel sociolingvistik? Bör man rota i elevers sociala bakgrund? Jag vill visa hur de olika sätt som sociolingvistik traditionellt har använt för att hantera sitt socio- nu kanske bör omvärderas och anpassas till en ny tids samhälle. Jag vill göra troligt att vi bör sluta upp med att ängslas för att rota i elevernas sociala bakgrund. Jag tror nämligen att eleverna vill bli rotade (!) i sin bakgrund.

Klassbegreppet – viktigt och svårfångat

”Förr i tiden”, det vill säga på 60- och 70-talet var det relativt enkelt att tala om klassbegreppet i allmänhet. Detta var på Talsyntax tid. Talsyntax var Nordens första organiserade språksociologiska projekt (Einarsson 1978). Syftet med det var att studera svenskt talspråks sociala och regionala variationer. Bengt Loman var projektledare och jag var med. Nils Jörgensen, Mirja Saari och Ulf Teleman var också med.

Tidsandan *då* var kollektivistisk, och det vetenskapliga sociolingvistiska idealet var positivistiskt och kvantifierande. Det gällde att hitta räkningsbara språkliga variabler, räkna dem och hoppas på största möjliga statistiskt signifikanta samband med utomspråkliga sociala faktorer. Tidsandan *nu* är mer individualistisk och valhysterisk. Vi ska göra ständiga och individuella val av el-leverantörer, pensionsfonder... Vi ska ha individuellt framförhandlade löner. Vid Institutionen för humaniora vid Växjö universitet finns det ett språkrum med en TV som har 1 800 olika kanaler att välja bland. Vid övergången till gymnasieskolan ska niorna välja inte bara mellan ett femtontal nationella gymnasieprogram. De ska också ta ställning till på sina håll upp emot ca 300 specialinriktningar, allt ifrån vindsurfing i Varberg till specialisering på snöskotrar i Åre. Niorna ska också ta individuellt ansvar för sina val. Här sker en social sortering, här genomgår ungdomarna en sorts social konfirmationsritual

där de bekräftar sin inriktning mot en viss plats i samhället. Sådant ska vi undersöka inom forskningsprofilen ”Utbildning och didaktik” vid universitetet i Växjö i ett projekt som heter ”Mångfald och stadieövergångar”, där vi ska studera stadieövergångar till gymnasieskola och till högskola med utgångspunkt i ämnena svenska och matematik.

Det sociolingvistiska idealet är nu mer kvalitativt, mer hermeneutiskt och inriktat mot samtal och pragmatik. Vad har hänt mellan *då* och *nu*? Hur ska vi hantera inslaget av *socio-* i bindestrecksvetenskapen socio-lingvistik, när den kopplas till utbildning och demokrati? Nu när tidsandan och den vetenskapliga inriktningen inte är desamma som förut.

Då när det var enkelt att tala om klassbegreppet i allmänna ordalag kunde en del av oss i lite slagordspolitisk vänsteranda tala om klassen av utsgare som köper arbetarnas tid, deras kroppar och själar och om klassen av arbetare som blir berövade det enda de har, sin tid, sina kroppar, sina själar. I vetenskaplig marxism uttrycker vi oss mer neutralt och urskiljer de två klasserna som:

1. De som äger produktionsmedlen och köper arbetskraft.
2. De egendomslösa som säljer sitt arbete.

Men den tudelningen var det inte aktuellt att tillämpa i Talsyntax undersökningar. (Nu skulle jag däremot kunna tänka mig att tillämpa den, till exempel i en kritisk diskursanalytisk jämförelse av hur verkligheten beskrivs i texter från det svenska näringslivets tankesmedja Timbro och i LO:s texter.) I stället anslöt vi oss till den allmänna sociologiska klassindelningen som tar fasta på status i ett socialt stratifierat samhälle. Det är fråga om status som är kopplad till framför allt yrke som i sin tur är kopplat till utbildning (och i viss mån till inkomst). Status har också samband med samhällsligt inflytande.

Ett socialt stratifierat samhälle kännetecknas av att:

1. Människor har en viss grad av *medvetenhet* om att det finns olika klasser och om vilka dessa är. De kan också något så säkert placera en viss person i en viss klass.
2. En viss klass kännetecknas av en viss *livsstil*.
3. *Samspelsmönstren* hänger ihop med klasserna. Det innebär att folk umgås mest med personer inom den egna klassen, både yrkesmässigt och privat, kanske mest i det privata livet.

I officiell statistik användes då termen *socialgrupp*. Befolkningen indelades i tre socialgrupper på grundval av en lista och en indelning av yrken som fanns på Sveriges statistiska centralbyrå (SCB). För att förfina den indel-

ningen utarbetade vi på Talsyntax ett eget socialt index (SI), som innebar att vi tilldelade varje informant 1, 2 eller 3 poäng för var och en av komponenterna Utbildning, Yrke, Föräldrars yrke, Make/makas yrke och Inkomst. Därefter dividerades summan av poängen med antalet poängsatta komponenter. Kvoten blev ett SI mellan 1,0 och 3,0. Därefter fördelades informanterna på tre socialgrupper, och vi var då i stort sett tillbaka på ruta 1, eftersom de fem komponenterna samvarierar i hög grad.

Under 80-talet började SCB tillämpa en omarbetad lista, och termen *socialgrupp* ersattes av *socioekonomisk grupp*. I sin fullständiga form har den nya indelningen 14 socioekonomiska grupper. Men dessa slås ofta ihop till tre eller fyra grupper, och då är vi i praktiken återigen i stort sett tillbaka i den ursprungliga indelningen i tre socialgrupper.

En effekt av termbytet blev i alla fall att många trodde att det hängde ihop med en förändring av samhällets klasstruktur. Men det hade inte skett någon större förändring av skillnader mellan klassernas levnadsvillkor. Den förändring som hade skett var att klassbegreppet hade börjat bli tabubelagt. Det var inte längre riktigt rumsrent att tala om sociala skillnader. När jag föreläste och av gammal vana talade om socialgrupper hände det därför nu att någon lite sårat invände: ”Men socialgrupperna, är de inte avskaffade nuförtiden?”

Men, som väl alla vet, man förändrar inte samhället eller människors levnadsvillkor genom att byta benämningar på företeelser. Möjligen kan man påverka attityder, och ofta är nog ett byte av beteckning ett uttryck för en attitydförändring. Men sådana verbala manipulationers effekter är i regel ganska kortlivade. Verkligheten lyser så småningom igenom kosmetiken. Och en städerska är en städerska, även om hon kallas för *städare*, *lokalvårdare* eller *hygientekniker*.

Klassbegreppet under 90-talet

Forskning om klasskillnader och själva klassbegreppet har ifrågasatts under 1980-talet och i än högre grad under 90-talet. I sin avhandling *The Significance of Class – Studies of Class Inequalities, Consumption and Social Circulation in Contemporary Sweden* visar dock Erik Bihagen att klassbegreppet fortfarande är relevant (Bihagen 2000, s 1). Han anlägger ekonomiska, sociala och kulturella aspekter på begreppet, inte klassrelaterade attityder, trosföreställningar, medvetandenivåer och annat som annars kunde ha kommit i fråga. Han använder SCB:s statistik för sina studier och finner att det *ekonomiskt* finns en klar hierarki av klasser. Ju mer komplicerade arbetsuppgifterna är (enligt någon sorts oredovisad

komplexitetsgradering), ju högre utbildning krävs. Ju högre utbildning man har, ju högre position får man. Ju högre position, ju högre inkomst och desto mer pengar för konsumtion. Denna ekonomiska hierarki motsvaras av en *social* hierarki på så sätt att man huvudsakligen rör sig inom den egna klassen och till exempel i allmänhet gifter sig med en person från den. Konsumtionen av *kultur* är likartad inom en viss klass. De mer privilegierade klasserna spenderar mer pengar på ”aktiviteter utanför hemmet”, på ”appearance” (kläder, möbler etc), på information, och de uppvisar ofta ”highbrow leisure”, det vill säga ’snobbiga fritidssysselsättningar (?)’.

Jag har själv roat mig med att studera SCB:s statistik för levnadsnivå för de två grupperna ”Arbetare” och ”Högre tjänstemän med flera” (SCB:s benämningar). Jag fann då bland annat att arbetarna lägger mer pengar på tobak (3 098 kr/år) än de högre tjänstemännen (1 951 kr/år). De högre tjänstemännen lägger däremot mer pengar på laxfisk, färsk och beredd (232 kr/år mot 46), matolja (181 mot 66), grönsaker (2 393 mot 1 598), utemåltider (12 647 mot 4 826), alkoholhaltiga drycker (4 510 mot 2 408), barn tillsyn (5 286 mot 2 040), kläder och skor (20 033 mot 7 976), möbler och husgeråd (14 767 mot 5 271), fritid och kultur (54 625 mot 26 459), fritidsbostad (3 351 mot 663), ur, optik, fototjänster (2 535 mot 597), resor, hotell (16 579 mot 4 459) och böcker, tele (12 774 mot 8 118). Uppgifterna är hämtade från SCB:s Hushållsbudgetsstatistik, *Utgiftsbarometern* (1996).

De här kvantitativa uppgifterna säger indirekt en del om skillnader i klassernas livsstil. En mer kvalitativ beskrivning av klasskillnader förknippas med den franske sociologen Bourdieu, som kompletterar tillgång på ekonomiskt kapital med olika grad av tillgång till socialt och kulturellt kapital. Det sociala kapitalet utgörs av de mer eller mindre värdefulla sociala kontakter och nätverk som olika individer och klasser har. Det kulturella kapitalet utgörs av i första hand utbildning, men häri ingår också konsumtion av ”finkultur” (Bourdieu 1997). Möjligen kan man spåra en del av detta i siffrorna ovan.

Under senare tid har klassgränserna blivit mer markanta på så sätt att skillnaderna mellan de rika och fattiga har blivit större. Det gäller både globalt mellan rika och fattiga länder och mellan rika och fattiga enskilda individer. FN:s utvecklingsprogram (UNDP) publicerar varje år en *Human Development Report*. Enligt 1999 års rapport ”hade inkomstskillnaden mellan den rikaste och den fattigaste femtedelen av världens befolkning vuxit från 30 mot 1 1960 till 60 mot 1 1990.[...]. Mellan 1994 och 1998 mer än fördubblade de tvåhundra rikaste människorna i världen sina nettotillgångar, från 440 till 1 042 miljarder dollar. Den senare summan motsvarade inkomsten för 41 procent av världens befolkning.[...].

Bill Gates, familjen Walton (ägare till butikskedjan Walmart) och sultanen av Brunei var tillsammans värda den samlade nationalinkomsten hos världens 36 minst utvecklade länder” (Callinicos 2002). Samtidigt som skillnaderna mellan rika och fattiga har ökat också inom Sverige är klasserna inte lika homogena som tidigare och gränserna mellan dem har blivit suddigare, till exempel genom de många nya valmöjligheterna vid övergången till gymnasieutbildning. Individualiteten har blivit tydligare.

Klass och högre utbildning

Snedrekryteringen till högre utbildning är fortfarande ett skolpolitiskt problem. De sociala skillnaderna är fortfarande stora. Det är sex till sju gånger större sannolikhet att ett barn till akademiskt utbildade föräldrar kommer att skaffa sig en högre utbildning än att ett barn till lågutbildade föräldrar kommer att göra det. Endast 14 procent av barn med arbetarklassbakgrund går vidare till högskolan medan drygt 50 procent av barnen till högre tjänstemän går vidare till högre studier (SOU 2000:47, s 18). Den sociala snedrekryteringen är en mycket seg struktur, den låter sig inte så lätt påverkas av skolpolitiska åtgärder. Särskilt tydlig är den i så kallade prestigeutbildningar. ”Inom läkarutbildningen hade nästan 60 procent av studenterna 1996/97 högre tjänstemannabakgrund, medan andelen med arbetarbakgrund var mindre än 10 procent” (SOU 2000:47, s 46). Procentsiffrorna borde i stort sett ha varit omkastade om de skulle ha speglat fördelningen i befolkningen. Orsakerna är bland annat att möjligheterna är olika för barn från olika klasser att få stöd i studierna hemifrån och, kanske inte minst, att man som elev från arbetarklassen ofta fortfarande inte över huvud taget kan se högre utbildning som ett tänkbart alternativ bland andra.

Samtidigt som snedrekryteringen kvarstår kommer allt fler ungdomar att ägna sig åt högre studier. Regeringens mål är att ”50 procent av en årskull skall påbörja högskolestudier före 25 års ålder mot dagens omkring 30 procent” (SOU 2000:47, s 10). Jag kan också nämna att enligt den citerade Mångfaldsutredningen fanns det 1997/98 18 000 forskarstuderande i Sverige. Detta kan jämföras med att det för ca 50 år sedan bara var ungefär 5 000 i en årskull som tog studenten – i hela landet! Någon gång i mitten av 60-talet tog lika många studentexamen ett visst år (i hela landet!) som det nu finns doktorander, 18 000 alltså (Statistisk Årsbok 2002, s 492).

Högskolestudier håller på att bli ”ett tecken på normalitet”, och högskolan ”förknippas inte längre med samhällets elitskikt” (SOU 2000:47,

s 31). Därmed faller också en del av grunden för den traditionella klassindelningen, där högre utbildning gav ett drag av exklusivitet. Samhällsklasser kommer, vad jag kan förstå, alltid att finnas, men karakteristiken av deras medlemmar kan förändras, och gränserna kan flyttas. Men vi kan inte främja mångfald, om vi samtidigt blundar för den och tabubelägger talet om sociala skillnader.

Klass och skola

Många undersökningar av elever har haft olika närmevärden för att beteckna klasstillhörighet. Man har till exempel talat om höghusbarn och villabarn, om barn till grupper som hänförs till föräldrarnas potentiella fackföreningstillhörighet (SACO, TCO eller LO), elever på yrkes- eller studieinriktade program. Under 60- och 70-talen stod klasstillhörighet i centrum, under 80- och 90-talet var det kön/genustillhörigheten och efter hand också etniciteten som var för sig fokuserades. Av dessa tre var klass och etnicitet belagda med tabu. Det var svårt att finna politiskt korrekta uttryck för *arbetare* och *utlänning* eller *invandrare*.

Nu lever vi i en postmodern och dekonstruerande tid, där alltså ekonomiska skillnader mellan de rika och fattiga har ökat och där klasserna inte är lika homogena som ”förr i tiden”. Skillnaderna mellan individerna inom klasserna har nämligen också ökat. Det är kanske vid sidan av tabubeläggningen en bidragande orsak till att vi nu inte ser klasserna lika tydligt som förr.

Den tyske ungdomsforskaren Thomas Ziehe (1986) talar om att nutidens ungdomar drabbas av ”kulturell friställning”. De kan inte som förr överta delar av föräldrarnas identitet, för föräldrarna är inte lika närvarande i deras identitetsbygge som förr. Framför allt inte i fråga om yrkesval, men inte heller i övrigt. Det är i stället medier och populärkultur som ger ungdomarna förebilder och levnadsmönster att förhålla sig till.

Om detta skriver Merete Mazzarella:

Att vi på senare år har kommit att intressera oss så mycket för begreppet identitet beror inte minst på att vi i långt högre grad än tidigare generationer lever våra liv åtskilt och individuellt: ja, till och med inom en och samma familj lever och upplever vi åtskilt och individuellt, för föräldrarna är på var sitt jobb, och barnen på dagis eller i skolan och om farföräldrar och morföräldrar inte längre är på *sina* olika jobb så är de på äldreboenden eller vårdhem.

Ytterst sällan bor alla tre generationer under samma tak och hjälps åt med ett familj jordbruk. Ytterst sällan har familjemedlemmar ett gemensamt livsprojekt.

Kan man tänka sig att vår tids väldiga fasa för demenssjukdomar hänger ihop med att vi inser att vi har blivit så mycket mera ensamma om att veta vem vi är? Så länge också andra visste, så länge också andra förvaltade vår livshistoria, kunde vi ha kvar vår identitet också som dementa (Mazzarella 2002, s 26f).

En persons identitet byggs upp bland annat av klass, genus och etnicitet. Dessa tre bör vi kanske koppla ihop på ett mer medvetet sätt än vad som varit vanligt i många tidigare undersökningar. Vi bör nog också då ta hänsyn till att till exempel faktorn *akademiker* inte är lika exklusiv i identitetsbyggandet som den varit tidigare. Det har jag här visat med statistiken ovan.

Dessutom bör vi också ta hänsyn till individernas kontaktnät. I vilka gemenskaper ingår de? Olika gemenskaper har nämligen olika normer för till exempel hur man ska tala, för hur man ska förhålla sig till skolarbete och för vilka framtidsdrömmar som verkar gångbara. En individ kan förstås vara medlem i flera olika gemenskaper med olika normer. Dessa normer kan naturligtvis variera något från individ till individ och inom olika undergrupper inom en viss gemenskap. Men medlemmarna i en gemenskap är ändå mer inbördes lika än individerna i en annan gemenskap. Och framför allt tycks de vara mera lika i *uppfattningen* om vilka normer som gäller än i vad de är i tillämpningen av dessa normer. De är alltså mer lika varandra i vad de säger att de bör göra än vad de är i vad de faktiskt gör. En slutsats av detta är att om man vill undersöka och förstå olika sociala gruppers beteenden, så kan det vara intressant att inte bara studera just beteendet utan också studera deras uppfattningar om gemensamma normer och deras attityder till dessa.

(Här kan jag inom parentes ta upp generaliseringens princip. Vi måste ju generalisera, även om vi ibland i vardagslag (och i forskningsrapporter) krumbuktar oss när vi gör det: "Man ska inte generalisera, men...", "Om jag nu får generalisera...". Men vi måste alltså göra det för att inte gå vilse i världens alla individualiteter. Så här ser generaliseringsprincipen ut:

Alla är lika.

Somliga är mer lika än andra.

Alla är unika.

Alla är vi lika i den meningen att vi är människor, inte djur. Men somliga är ändå mer lika varandra i fråga om klass, kön/genus, etnicitet, ålder,

tankar inför val av gymnasieprogram och till exempel (o)intresse för akvariefiskar. Samtidigt är vi alla unika genom de olika individuella kombinationer vi har av läggning och erfarenheter.)

Den faktiska anpassningen till en viss gemensam upplevd norm har förstås också att göra med identitet, samhörighet (solidaritet) och makt. Det handlar om hur mycket man vill och kan anpassa sig. Det finns till exempel ungdomsgång som har klart urskiljbara kärnmedlemmar, sekundära medlemmar och perifera medlemmar. Och så förstås utanförstående. Alla med olika grader av anpassning (ackommodation) till kärngänget och kärnnormen.

Särskilt tvåspråkiga individer har anledning att fundera över sin identitet. En persons första språk (dialekt, sociolekt) är en kraftfull markör av identiteten. Människor överger därför inte sitt modersmål utan att ha starka skäl för att göra det. Särskilt tydligt blir detta i en flerspråkig gemenskap, där samhörigheten med majoritetsgruppens språk och gemenskap inte kan bli tagen för given på samma sätt som i en enspråkig grupp.

Identiteten har att göra *dels* med hur vi uppfattar oss själva, med vilken grupp vi vill tillhöra (subjektiv identitet) och *dels* med andras uppfattning om *jag*-et och *vi*-et. De två delarna påverkar varandra. Så här beskriver Karmela Liebkind det hela: Under hela livet ”ser vi oss själva i oändligt många ”speglar” som andra människor håller upp för oss. Vi ”underhandlar” hela tiden om vem och vad vi är med andra människor, både vänner och fiender, bekanta och främlingar. Detta gäller också grupper eller nationer, i växelverkan med andra grupper eller nationer” (Liebkind 1994:48).

Den etniska identiteten kännetecknas (liksom andra identiteter) av att den sätter gränser mellan ett *vi* och ett *dom*. Särskilt påtagligt blir detta i ett flerspråkigt samhälle, där minoriteten ofta måste ta ställning till hur den ska förhålla sig till sina olika språk: Byta? Båda? Bevara? Det är frågan. Det tycks på många håll finnas en strävan att, i namn av jämlikhet och rättvisa, vilja göra barnen så svenska som möjligt. Men, som Kerstin Nauclér framhåller:

en sådan fostran leder snarare till en kulturell stigmatisering av invandrare och till en negativ självbild hos de enskilda barnen. För inte blir man ”svensk” bara genom att tala svenska, fira lucia och traska ut på skogspromenader? Identitet och grupptillhörighet är mer komplicerade processer än så. Den identifikation som nu möjliggörs i mötet mellan samhällets institutioner och minoriteternas barn är i många fall en identitet som ”invandrare”, det vill säga ”icke-svensk”. För många minoritetsbarn, särskilt i storstädernas förortsområden, blir den sammanhållande faktorn utanförskapet både i majoritetssamhället och på sikt också i den egna minoritetsgruppen (Nauclér 1997, s 292).

Det finns dock olika modeller för att hantera ett samhälles etniska mångfald. Det talas om *assimilation*, *smältdegel* och *mångfald*. En allt vanligare metafor tycks nu vara den om salladsskålen. Tanken bakom den är ”att de i salladen ingående delarna utgör en helhet men, och det är det centrala, att delarna inte förbrukas i och med att de blandas med varandra” (SOU 2000:47, s 48). Skålen står då för det samhälle där ingredienserna (etniciteterna) blandas till en helhet utan att för den skall ge upp sin karaktär.

Jag tror att klasstillhörigheten betyder mer än etniciteten för hur en elev lyckas i skolan. Om en läkardotter från Chile har större skolframgång än en arbetarpojke från Turkiet, skulle jag i första hand vilja söka en av förklaringarna i klasstillhörigheten, inte i chilenskheten eller turkiskheten.

Gemenskap, identitet och språk

Jag har nu skrivit en del om gemenskap, identitet och språk. Nu ska jag försöka koppla ihop detta i ett litet bildspel, som bygger på Richard A Hudsons bok *Sociolinguistics* (1996).

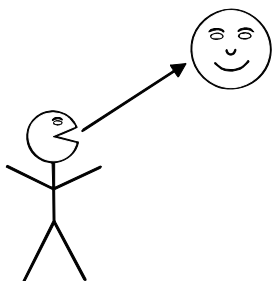
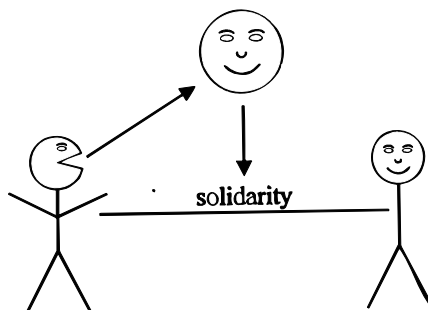

Bild 1(s 231). Här ser vi först en människa som skapar sitt ”face”, bilden av sig själv. Det gör hon genom sitt sätt att tala, sitt kroppsspråk, sina kläder, sin piercing etc. Detta blir identitetsskapande handling. ”Facet” hänger som en fullmåne över henne.

Bild 2 (s 233). Nu har människan fått en partner som känner samhörighet med ”facet”. Likhet till exempel i sättet att tala blir ett uttryck för gemensamma erfarenheter, sociala, könsliga, nationella, regionala, åldersmässiga och andra.

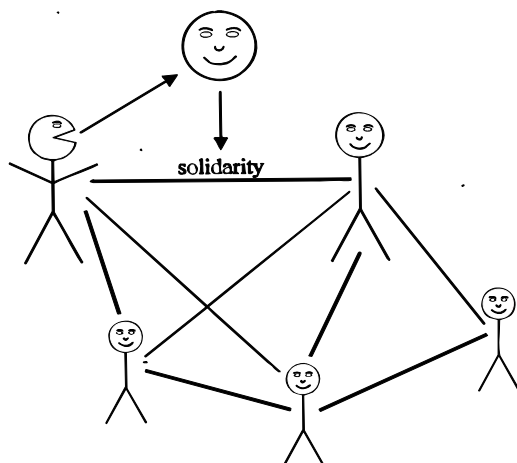

Bild 3 (s 235). Här ser vi hur de båda ingår i ett nätverk. Där finns relationer med olika grad av samhörighet som ger upphov till likartade uttrycksätt. Linjerna här är lite olika tjocka, och det ska markera att samhörigheten kan vara större eller mindre. Egentligen borde det vara två linjer mellan varje individ, för alla älskar inte alltid varandra lika mycket.

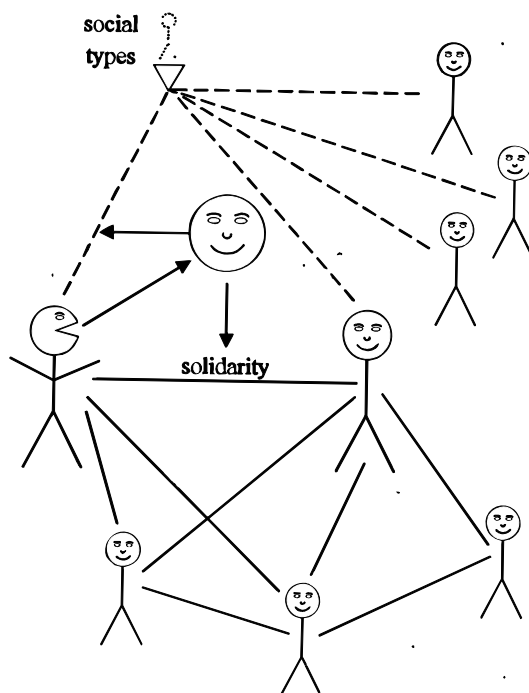

Bild 4 (s 238). På den här bilden har det tillkommit föreställningar om sociala typer, markerade genom en triangel och en prickad figur överst.

(Det borde egentligen varit ett stort antal trianglar och figurer.) Vi organiserar nämligen våra föreställningar om samhällen, grupper och individer i typer (stereotyper) som till exempel män/kvinnor, präster och yuppisar. Sådana abstraktioner generaliserar vi sedan till personer som vi aldrig har mött. (Det är småfigurerna till höger.) Detta leder också till att vi anpassar vårt beteende mot dem. Hur ska vi tala till dem? Ska vi lita på dem? Frukta eller beundra dem?

En fördel med detta är att vi kan skapa oss en inre bild av ett sammanhang där vi själva kan finna oss en plats. Annars skulle vi bli vilsna, ännu mer vilsna. Men det här leder också till övergeneraliseringar och fördomar. Det är det pris vi får betala för fördelarna.

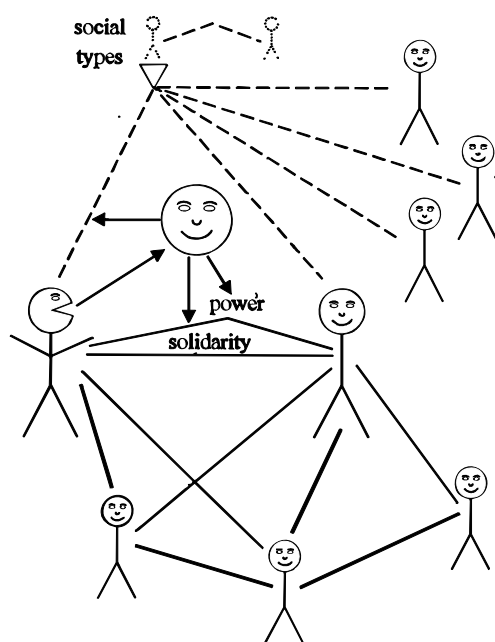

Bild 5 (s 241). Det som har tillkommit i den här figuren är det mellanmänniska draget *makt*. Det markeras med en vinklad linje mellan (stereo) typerna överst och mellan de ursprungliga personerna.

Makt och prestige är förstås en viktig faktor i alla sammanhang och har i hög grad att göra med klass, kön/genus och etnicitet. Maktförhållanden finns i de flesta sammanhang, till och med i de plattaste organisationer och relationer. Makt är förknippat med prestige och symboliskt kapital, som i sin tur associeras med olika sätt att tala och bete sig i största allmänhet. Vissa språkliga drag, till exempel krångliga meningar och utslätad dialekt, har hög prestige helt enkelt för att de förknippas med grupper som har högt kulturellt kapital.

Alla de relationer som jag nu har skrivit om skulle kunna beskrivas på en skala. Solidaritet/samhörighet kan variera från ett minimum (totalt främlingskap) till ett maximum (total gemenskap/intimitet). Makt (formulerad som ekonomiskt, socialt eller kulturellt kapital) kan variera från yttersta makt till total vanmakt. En person kan klassas som en viss social typ med olika grad av prototypighet, möjligen med en sorts index som på den kvantifierande tiden. Eva Sundgren använder till exempel ett ”Integrationsindex” i sin avhandling om morfologisk variation och förändring i nutida talspråk. Med hjälp av tolv olika graderingsskalor kan hon sätta ett numeriskt värde mellan 0 och 200 på varje informants grad av integrering i Eskilstuna (Sundgren 2002, s 89f). (Ungdomsspråket har för övrigt löst likartade semantiska graderingsproblem på ett elegant, halvvetenskapligt sätt genom att begära att man ska ange till exempel ”Hur kul är det på en skala?” I just det här fallet är frågan kanske snarast retorisk och ironisk, Men det finns andra fall, där frågan är ett försök till precisering av svar på *hur*-frågor, till exempel ”Hur bra var filmen på en skala från 1 till 10?”)

Så hur gör vi nu med sociot, kamrater?

De traditionella indelningarna i klasser och närmevärdena för dessa kommer att bli alltmer irrelevanta vid kvalitativa studier. Vid studier som arbetar med kvantifierbara data och som vill belysa utvecklingen över tid kan de dock fortfarande vara intressanta. Jag tänker då på undersökningar som till exempel visar att barn (3–8 år) till korttidsutbildade läser färre böcker än barn till medel- och högutbildade, att skillnaderna är stora och har blivit större mellan LO-, TCO- och SACO-medlemmar som inte läst någon bok på fritiden under de senaste 12 månaderna (SOU 2002:27). Men med ambitionerna att integrera klass, kön/genus och etnicitet i en förståelse av identiteter i förhållande till mer komplicerade och kvalitativa sociodidaktiska data bör vi också ta nya tag i sociot. För övrigt är jag inte alls övertygad om att vi bör ha i förväg uppjordade sociala kategorier. Man kan ju mycket väl göra till exempel samtalsstilistiska studier av en grupp individer och i efterhand se vilka av en stor mängd icke-språkliga variabler som verkar samspela med individernas samtalsstilistiska drag.

Sådana nya tag kan möta motstånd hos lärare som ”inte vill rota i elevernas sociala bakgrund” – jag har hört uttrycket flera gånger – hos rektorer som inte vågar släppa in forskare på sina skolor av rädsla för att forskarna ska rota och hos forskare som inte vågar be om att få komma in

på skolorna av rädsla för att rektorerna inte ska släppa in dem om de säger att de ska fråga eleverna om till exempel föräldrarnas yrke. I stället gör man en sortering efter till exempel gymnasieprogram, och den ger för all del ett gott närmevärde. Jag tänker här bland annat på Karolina Wirdenäs intressanta avhandling om gymnasisters meningsutbyten i samtal om musik (Wirdenäs 2002).

Men eleverna då! Är de också rädda för att avslöja sin bakgrund och identitet? Jag tror inte det, och jag stöder mig i min tro på erfarenheter från projektet ”Språk och språkbruk bland ungdom i flerspråkiga storstadsmiljöer”¹. Där samtalsintervjuas 250 ungdomar individuellt och med påslagen bandspelare efter en ambitiös intervjuguide om sina socioidividuella historier, familjens historia, läs- och skrivvanor, konsumtion av olika massmedier, nätverk, gemenskaper, attityder, framtidsplaner och drömmar. Forskarna hade räknat med att en intervju skulle ta ca 20 minuter i genomsnitt. Det var alldeles för lågt räknat, visade det sig. För ungdomarna ville inte slarva ifrån sig detta. Många ville prata i en timme (och gärna lite till). De hade inget emot att tala om sin klasstillhörighet. De ville förstås också ta det unika tillfället i akt att sitta och prata om sig själva tillsammans med en vuxen, uppmärksam och intresserad lyssnare. Barn och ungdomar är inte vana vid sånt!

Och med det didaktiska?

Det är dags att bryta tabubeläggningen av att rota i elevers sociala bakgrund. Det är dags att försöka ta bort den känsla av skam som tabubeläggningen kan ge både privilegierade och underprivilegierade elever – jo, jag hatar fortfarande ordet och det som det står för! Självklart kan inte lärare och rektorer göra motsvarande rotanden som de som görs i projektet ”Språk och språkbruk bland ungdom i flerspråkiga storstadsmiljöer”. I själva verket är nog just de mindre lämpade för detta på grund av den maktrelation som finns mellan lärare och elev. Eleverna skulle nog uppfatta situationen mer som ett förhör än som en samtalsintervju. Men lärarna kan åtminstone försöka släppa på tabubeläggningen. För elevernas skull! Jag tror att det för lärarnas del ibland kan röra sig om en sorts missriktad hänsyn mot elever. Men jag tror att elever i allmänhet inte vill ha den sortens hänsyn. Dessutom bottenar tabut nog i själva verket i de privilegierade lärarnas rädsla för att utsätta sig för skamkänslor för de egna privilegierna. Jag tror att det ligger något i min tolkning av Merete Mazzarellas analys, den som jag anförde i början av min artikel.

I en presentation av resultat i sin doktorsavhandling *Social Networks and Proficiency in Swedish – A Study of Bilingual Adolescents in both Mono- and Multicultural Contexts in Sweden* (2002) skriver Ingrid Wiklund: ”Att ha insikt om den individuella elevens sociala och språkliga miljöer kan vara ett steg att stödja en mera framgångsrik och effektiv andraspråksinlärning. På det sättet kan vi göra det möjligt att möta elevens individuella behov och sätta hans eller hennes unika inlärningssituation i fokus” (Wiklund 2003). Detta i och för sig självklara påståenden gäller förstås inte bara för andraspråksinlärning. Det gäller också frågan om hur vi använder elevernas egna erfarenheter i skolarbetet. I en avhandling om hur arbetarflickor formar sin identitet skriver till exempel Inger Berggren att dessa dagligen ”erfar sin relativa sociala placering i samhället. Hur de identifieras av andra begränsar deras sätt att vara. I sina olika praktiker är det i första hand andra flickor och unga kvinnor de jämför sig med och känner sig olika. Deras relativa sociala placering har betydelse för deras identitet” (Berggren 2001, s 137). Den sociala bakgrunden har också att göra med hur vi bemöter eleverna, hur vi talar till dem, vilka förväntningar vi kan ha, vilka krav vi ska ställa på dem, vilka uppgifter som kan vara lämpliga, vilka böcker som kan vara intressanta. Sådana överväganden måste till för att vi ska kunna ge eleverna ”empowerment”, emancipatorisk kraft. Att man kan känna till andras erfarenheter utan att nedvärdera dem är en förutsättning för fostran till demokrati.

Not

1. Projektet har nyligen startat och har som syfte att beskriva, analysera, och jämföra de ungdomsvarieteter som används i områden med mycket hög andel invånare med utländsk bakgrund. Projektledare är Inger Lindberg i Göteborg, Lena Ekberg i Lund och Kari Fraurud i Stockholm.

Referenser

- Berggren, Inger (2001): *Identitet, kön och klass. Hur arbetarflickor formar sin identitet*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg Studies in Educational Sciences, 157.
- Bihagen, Erik (2000): *The Significance of Class. Studies of Class Inequalities, Consumption and Social Circulation in Contemporary Sweden*. Umeå: Department of Sociology, Akademiska avhandlingar vid Sociologiska institutionen, Umeå universitet, 17.
- Bourdieu, Pierre (1997): *Kultur och kritik*. Göteborg: Daidalos.

- Callinicos, Alex (2002): *Jämlikhet*. Göteborg: Daidalos.
- Einarsson, Jan (1978): *Talad och skriven svenska. Sociolinguvistiska studier*. Lund: Walter Ekstrand Bokförlag.
- Hudson, Richard A (1996): *Sociolinguistics*. Cambridge textbooks in linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Liebkind, Karmela (1994): Mellan etnicitetens skylla och assimilationens charybdis. *Invandrare & minoriteter*, 21(2), s 2–4. Norsborg: Stiftelsen invandrare & minoriteter.
- Mazzarella, Merete (2002): *Linjer mellan stjärnor. Om identitet*. Stockholm: Forum.
- Nauclér, Kerstin (1997): Den uppgivna läroplanen – tvåspråkighet i förskolan. I *Svenska som andraspråk och andra språk. Festskrift till Gunnar Tingbjörn*, s 283–294. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket.
- SOU 2000:47: *Mångfald i högskolan. Reflektioner och förslag om social och etnisk mångfald i högskolan*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SOU 2002:27: *Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket*. Betänkande av kommittén för svenska språket. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Statistisk Årsbok 2002*. Stockholm: Sveriges statistiska centralbyrå.
- Sundgren, Eva (2002): *Återbesök i Eskilstuna. En undersökning av morfologisk variation och förändring i nutida talspråk*. Uppsala: Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk.
- UNDP (1999): *Human Development Report 1999*. New York: Oxford University Press for the United Nations Development Programme (UNDP).
- Utgiftsbarometern*(1996): Hushållsbudgetsstatistik från Statistiska Centralbyrån. http://www.scb.se/statistik/pr0601_tab100.asp
- Wiklund, Ingrid (2002): *Social Networks and Proficiency in Swedish. A Study of Bilingual Adolescents in both Mono- and Multicultural Contexts in Sweden*. Stockholm: Stockholms universitet: Centrum för tvåspråkighetsforskning.
- Wiklund, Ingrid (2003): Svenska kompisar är inte allt. *Lisetten. Förenings-tidning för Riksförbundet Lärare i svenska som andraspråk*, 13(1), s 11–14.
- Wirdeñäs, Karolina (2002): *Ungdomars argumentation: om argumentationstekniker i gruppsamtal*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, Nordistica Gothoburgensia, 26.
- Ziehe, Thomas (1986): Kulturell friställning och narcissistisk sårbarhet. I Johan Fornäs m fl, red: *Ungdomskultur: identitet och motstånd*, s 147–176. Stockholm: Akademilitteratur.